

Michel Foucault

Of other Spaces (1967)

heterotopias

ΜΙΣΣΕΛ ΦΟΥΚΩ

ΠΕΡΙ ΑΛΛΩΝ ΧΩΡΩΝ (DES ESPACES AUTRES)

(1967) ΕΤΕΡΟΤΟΠΙΕΣ

Όπως όλοι γνωρίζουμε, η μεγάλη εμμονή που κυριέυσε τον 19ο αιώνα ήταν η ιστορία: ζητήματα ανάπτυξης και στασιμότητας, ζητήματα κρίσεων και κυκλικότητας, ζητήματα συσσώρευσης του παρελθόντος, μεγάλος αριθμός νεκρών, απειλητική πτώση της θερμοκρασίας του πλανήτη. Ο 19ος αιώνας άντλησε τις βασικές μυθολογικές πηγές του από τον δεύτερο νόμο της θερμοδυναμικής. Η σημερινή εποχή θα μπορούσε να χαρακτηριστεί περισσότερο ως η εποχή του χώρου. Διανύουμε την εποχή του ταυτόχρονου, την εποχή της αντιπαραβολής, του κοντινού και του μακρινού, του πλάι πλάι, της διάχυσης. Βρισκόμαστε, κατά την άποψή μου, σε ένα σημείο όπου ο κόσμος δίνει την εντύπωση λιγότερο μιας μεγαλειώδους ζωής που εξελίσσεται με την πάροδο του χρόνου και περισσότερο ενός δικτύου το οποίο ενώνει σημεία υφαίνοντας τον ιστό του. Θα μπορούσαμε ίσως να ισχυριστούμε ότι ορισμένες από τις ιδεολογικές συγκρούσεις οι οποίες ενέπνευσαν την πολεμική της εποχής μας εκτυλίσσονται ανάμεσα στους πιστούς απόγονους του χρόνου και στους επίμονους κατοίκους του χώρου. Ο στρουκτουραλισμός, ή τουλάχιστον η γενικότερη έννοια που κατηγοριοποιείται υπό αυτόν τον όρο, είναι η προσπάθεια δημιουργίας, με στοιχεία διεσπαρμένα στο χρονικό γίγνεσθαι, ενός συνόλου σχέσεων οι οποίες δίνουν την εντύπωση της αντιπαραβολής, της αντιπαράθεσης, της μεταξύ τους ανάμειξης, ή μάλλον την εντύπωση ενός διαμορφωμένου συστήματος. Στην πραγματικότητα, ο στρουκτουραλισμός δεν συνεπάγεται την άρνηση του χρόνου. Αποτελεί έναν συγκεκριμένο τρόπο διαχείρισης αυτών που αποκαλούμε χρόνο και ιστορία.

Πρέπει να τονίσουμε πάντως ότι ο χώρος που μας απασχολεί σήμερα μέσα από τη θεωρία και τα συστήματά μας, δεν αποτελεί καινοτομία. Ο χώρος από μόνος του, σύμφωνα με τη δυτική εμπειρία, έχει τη δική του ιστορία, και δεν είναι δυνατόν να παραβλέψουμε αυτή την αναπόφευκτη διασύνδεση του χρόνου με τον χώρο. Θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε, για να περιγράψουμε πολύ γενικά αυτήν την ιστορία του χώρου, ότι κατά τον Μεσαίωνα υπήρχε ένα ιεραρχικό σύνολο τόπων: τόποι ιεροί και τόποι κοσμικοί, τόποι προστατευμένοι και τόποι ανοιχτοί και απροστάτευτοι, αστικοί και αγροτικοί τόποι (όπου ζούσαν πραγματικά οι άνθρωποι). Σύμφωνα με την κοσμολογική θεωρία, υπήρχαν τόποι υπερουράνιοι σε

The great obsession of the nineteenth century was, as we know, history: with its themes of development and of suspension, of crisis, and cycle, themes of the ever-accumulating past, with its great preponderance of dead men and the menacing glaciation of the world. The nineteenth century found its essential mythological resources in the second principle of thermodynamics. The present epoch will perhaps be above all the epoch of space. We are in the epoch of simultaneity: we are in the epoch of juxtaposition, the epoch of the near and far, of the side-by-side, of the dispersed. We are at a moment. I believe, when our experience of the world is less that of a long life developing through time than that of a network that connects points and intersects with its own skein. One could perhaps say that certain ideological conflicts animating present-day polemics oppose the pious descendents of time and the determined inhabitants of space. Structuralism, or at least which is grouped under this slightly too general name, is the effort to establish, between elements that could have been connected on a temporal axis, an ensemble of relations that makes them appear as juxtaposed, set off against one another, implicated by each other—that makes them appear, in short, as a sort of configuration. Actually, structuralism does not entail denial of time; it does involve a certain manner of dealing with what we call time and what we call history.

Yet it is necessary to notice that the space which today appears to form the horizon of our concerns, our theory, our systems, is not an innovation; space itself has a history in Western experience, and it is not possible to disregard the fatal intersection of time with space. One could say, by way of retracing this history of space very roughly, that in the Middle Ages there was a hierarchic ensemble of places: sacred places and profane places: protected places and open, exposed places: urban places and rural places (all these concern the real life of men). In cosmological theory, there were the supercelestial places as opposed to the celestial, and the celestial place was in its turn opposed to the terrestrial place. There were places where things had been put because they had been violently displaced, and then on the contrary places where things found their natural ground and

αντιπαραβολή προς τους ουράνιους και τόποι ουράνιοι με τη σειρά τους σε αντιπαραβολή προς τους επίγειους. Υπήρχαν τόποι όπου τα πράγματα είχαν τοποθετηθεί επειδή είχαν μετακινηθεί με τη βία και, αντίθετα, τόποι όπου τα πράγματα έβρισκαν τη φυσική θέση και ακινησία τους. Αυτή ακριβώς η ιεραρχία, αυτή η αντίθεση, αυτή η διασύνδεση των τόπων αποτέλεσε αυτό που μπορούμε να αποκαλέσουμε σε γενικές γραμμές μεσαιωνικό χώρο: ο χώρος της φυσικής θέσης (*localisation*).

Αυτός ο χώρος διευρύνθηκε από τον Γαλιλαίο. Διότι το πραγματικό σκάνδαλο στο έργο του Γαλιλαίου δεν ήταν τόσο ότι ανακάλυψε ότι η Γη γυρίζει γύρω από τον Ήλιο, αλλά ότι δημιούργησε έναν χώρο απέραντο και απολύτως ανοιχτό, με αποτέλεσμα να καταλυθεί τελείως η μεσαιωνική αντίληψη του χώρου, αφού ο τόπος ενός πράγματος δεν ήταν πια παρά ένα σημείο στην κίνησή του, όπως ακριβώς η ακινησία ενός πράγματος δεν ήταν παρά η απεριόριστη επιβράδυνση της κίνησής του. Με άλλα λόγια, από την εποχή του Γαλιλαίου και ξεκινώντας από τον 19ο αιώνα, τη φυσική θέση υποκαθιστά η ευρύτητα (*étendue*).

Στις μέρες μας, η θέση στο χώρο (*emplacement*) αντικαθιστά την ευρύτητα, η οποία με τη σειρά της υποκατέστησε τη φυσική θέση. Η θέση στο χώρο προσδιορίζεται από τις σχέσεις γειτονίας μεταξύ σημείων ή στοιχείων. Τυπικά, μπορούμε να τις περιγράψουμε ως σειρές, άξονες, κιγκλίδες.

Από την άλλη πλευρά, γνωρίζουμε τη σημασία των προβλημάτων της θέσης στον χώρο στη σύγχρονη τεχνική: η αποθήκευση πληροφοριών ή των ενδιάμεσων αποτελεσμάτων ενός υπολογισμού στη μνήμη μιας μηχανής, η κυκλοφορία απόρρητων στοιχείων, με τυχαία έξοδο (όπως για παράδειγμα τα αυτοκίνητα ή ακόμη και οι ήχοι μιας τηλεφωνικής γραμμής), η σηματοδότηση στοιχείων που φέρουν σήμα ή κωδικοποίηση, εντός ενός συνόλου το οποίο είναι είτε τυχαία κατανομημένο, είτε ταξινομημένο σύμφωνα με μια μεμονωμένη ή πολλαπλές ταξινομήσεις, κ.λπ. Κατά έναν ακόμη πιο συγκεκριμένο τρόπο, το πρόβλημα της θέσης τίθεται για τους ανθρώπους με όρους δημογραφικούς. Και αυτό το τελευταίο πρόβλημα της ανθρώπινης θέσης, δεν είναι απλά το ερώτημα εάν θα υπάρξει αρκετός χώρος για την ανθρωπότητα στον πλανήτη, πρόβλημα ούτως ή άλλως

stability. It was this complete hierarchy, this opposition, this intersection of places that constituted what could very roughly be called medieval space: the space of emplacement.

This space of emplacement was opened up by Galileo. For the real scandal of Galileo's work lay not so much in his discovery, or rediscovery, that the earth revolved around the sun, but in his constitution of an infinite, and infinitely open space. In such a space the place of the Middle Ages turned out to be dissolved. as it were; a thing's place was no longer anything but a point in its movement, just as the stability of a thing was only its movement indefinitely slowed down. In other words, starting with Galileo and the seventeenth century, extension was substituted for localization.

Today the site has been substituted for extension which itself had replaced emplacement. The site is defined by relations of proximity between points or elements; formally, we can describe these relations as series, trees, or grids. Moreover, the importance of the site as a problem in contemporary technical work is well known: the storage of data or of the intermediate results of a calculation in the memory of a machine, the circulation of discrete elements with a random output (automobile traffic is a simple case, or indeed the sounds on a telephone line); the identification of marked or coded elements inside a set that may be randomly distributed, or may be arranged according to single or to multiple classifications.

In a still more concrete manner, the problem of siting or placement arises for mankind in terms of demography. This problem of the human site or living space is not simply that of knowing whether there will be enough space for men in the world - a problem that is certainly quite important - but also that of knowing what relations of propinquity, what type of storage, circulation, marking, and classification of human elements should be adopted in a given situation in order to achieve a given end. Our epoch is one in which space takes for us the form of relations among sites.

In any case I believe that the anxiety of our era has to do fundamentally with space, no doubt a great deal more than with time. Time probably appears to us only as one of the various distributive operations that are

αρκετά σημαντικό, αλλά παράλληλα το πρόβλημα των σχέσεων γειτνίασης, του είδους της αποθήκευσης, κυκλοφορίας, σηματοδότησης, κατηγοριοποίησης των ανθρώπινων στοιχείων που πρέπει να υιοθετηθούν σε δεδομένες καταστάσεις προκειμένου να επιτευχθεί ο ένας ή ο άλλος στόχος. Βρισκόμαστε σε μια εποχή όπου ο χώρος λαμβάνει τη μορφή σχέσεων θέσης.

Σε κάθε περίπτωση, πιστεύω ότι οι ανησυχίες μας σήμερα αφορούν πρωταρχικά το χώρο, προφανώς πολύ περισσότερο απ' ό,τι τον χρόνο. Ο χρόνος εμφανίζεται πιθανόν ως μία από τις διάφορες επιμεριστικές λειτουργίες των στοιχείων τα οποία κατανέμονται στον χώρο.

Παρά τις όποιες τεχνικές που τον περιβάλλουν, παρά τα δίκτυα γνώσης που μας επιτρέπουν να τον προσδιορίσουμε ή να τον τυποποιήσουμε, ο σύγχρονος χώρος δεν είναι ίσως ακόμη πλήρως απαλλαγμένος από τον ιερό του χαρακτήρα, σε αντίθεση με τον χρόνο, ο οποίος το έχει επιτύχει από τον 19ο αιώνα. Βέβαια, έχει πραγματοποιηθεί μια ορισμένη θεωρητική απομάκρυνση του χώρου από τον ιερό του χαρακτήρα (για την οποία έδωσε το έναυσμα το έργο του Γαλιλαίου), όμως ίσως να μην έχουμε αγγίξει ακόμη την πρακτική αποαγιασιοποίηση του χώρου. Και ίσως ακόμη η ίδια η ζωή μας να κυβερνάται από συγκεκριμένες αντιθέσεις τις οποίες δεν μπορούμε να αγγίξουμε, τις οποίες οι θεσμοί και οι πρακτικές μας δεν τολμούν ακόμη να θίξουν, αντιθέσεις τις οποίες δεχόμαστε ως δεδομένες: για παράδειγμα, μεταξύ του ιδιωτικού και του δημόσιου χώρου, του οικογενειακού και του κοινωνικού χώρου, του πολιτισμικού χώρου και του χώρου κοινής ωφέλειας, μεταξύ του χώρου αναψυχής και του χώρου εργασίας. Όλες αυτές οι αντιθέσεις εξακολουθούν να χαρακτηρίζονται από μια δεδομένη ιερότητα.

Το τεράστιο έργο του Bachelard, οι περιγραφές των φαινομενολόγων, μας έχουν δείξει ότι δεν ζούμε σε έναν ομοιογενή και άδειο χώρο, αλλά αντιθέτως, σε έναν χώρο εμποτισμένο με χαρακτηριστικά, έναν χώρο ίσως και στοιχειωμένο από τη φαντασίωση. Ο χώρος της πρωταρχικής μας αντίληψης, ο χώρος των ονείρων μας, ο χώρος των παθών μας, περικλείουν εγγενή χαρακτηριστικά. Πρόκειται για έναν χώρο ανάλαφρο, αιθέριο, διαφανή, ή ακόμη για έναν χώρο σκοτεινό, τραχύ, παραφορτωμένο: πρόκειται για έναν άνω χώρο, τον χώρο της κορυφής, ή αντίθετα έναν κάτω χώρο, τον χώρο της λάσσης. Ένας

possible for the elements that are spread out in space. Now, despite all the techniques for appropriating space, despite the whole network of knowledge that enables us to delimit or to formalize it, contemporary space is perhaps still not entirely desanctified (apparently unlike time, it would seem, which was detached from the sacred in the nineteenth century). To be sure a certain theoretical desanctification of space (the one signaled by Galileo's work) has occurred, but we may still not have reached the point of a practical desanctification of space. And perhaps our life is still governed by a certain number of oppositions that remain inviolable, that our institutions and practices have not yet dared to break down. These are oppositions that we regard as simple givens: for example between private space and public space, between family space and social space, between cultural space and useful space, between the space of leisure and that of work. All these are still nurtured by the hidden presence of the sacred.

Bachelard's monumental work and the descriptions of phenomenologists have taught us that we do not live in a homogeneous and empty space, but on the contrary in a space thoroughly imbued with quantities and perhaps thoroughly fantasmatic as well. The space of our primary perception, the space of our dreams and that of our passions hold within themselves qualities that seem intrinsic: there is a light, ethereal, transparent space, or again a dark, rough, encumbered space; a space from above, of summits, or on the contrary a space from below of mud; or again a space that can be flowing like sparkling water, or space that is fixed, congealed, like stone or crystal. Yet these analyses, while fundamental for reflection in our time, primarily concern internal space. I should like to speak now of external space.

The space in which we live, which draws us out of ourselves, in which the erosion of our lives, our time and our history occurs, the space that claws and gnaws at us, is also, in itself, a heterogeneous space. In other words, we do not live in a kind of void, inside of which we could place individuals and things. We do not live inside a void that could be colored with diverse shades of light, we live inside a set of relations that delineates sites which are irreducible to one another and absolutely

χώρος που μπορεί να ρέει όπως το γάργαρο νερό, ή ένας χώρος σταθερός, μαρμαρωμένος όπως η πέτρα ή το κρύσταλλο.

Ωστόσο, αυτές οι αναλύσεις, ενώ είναι θεμελιώδεις για τον σύγχρονο προβληματισμό, αφορούν κυρίως τον εσωτερικό χώρο. Εγώ θα ήθελα να μιλήσω τώρα για τον εξωτερικό χώρο. Ο χώρος μέσα στον οποίο ζούμε, ο οποίος μας παρασύρει έξω από τον εαυτό μας, είναι ο χώρος όπου πραγματοποιείται όντως η διάβρωση της ζωής, του χρόνου και της ιστορίας μας, ο χώρος που μας κατατρώει και μας σημαδεύει είναι και ο ίδιος ένας ετερογενής χώρος. Με άλλα λόγια, δεν ζούμε σε ένα κενό, στο οποίο μπορεί κανείς να τοποθετήσει άτομα και πράγματα. Δεν ζούμε μέσα σε ένα κενό, που μπορεί να χρωματιστεί με διάφορες αποχρώσεις, αλλά σε ένα σύνολο από σχέσεις που προσδιορίζουν θέσεις απαράβατες και σε καμία περίπτωση υπερκείμενες μεταξύ τους.

Βέβαια, θα μπορούσε κανείς να επιχειρήσει να περιγράψει αυτές τις διάφορες θέσεις, αναζητώντας το σύνολο των σχέσεων με βάση τις οποίες μπορούμε να προσδιορίσουμε την εν λόγω θέση. Για παράδειγμα, η περιγραφή του συνόλου των σχέσεων που προσδιορίζουν τις θέσεις διέλευσης, τις οδούς, τα τρένα (το τρένο είναι μια εξαιρετική δέσμη σχέσεων, καθώς αποτελεί κάτι με το οποίο κάποιος διέρχεται, μέσο με το οποίο κάποιος μπορεί να μεταφερθεί από ένα σημείο σε κάποιο άλλο και ταυτόχρονα ένα αντικείμενο που περνάει). Θα μπορούσαμε να περιγράψουμε μέσω της δέσμης των σχέσεων που μας επιτρέπουν να τις προσδιορίσουμε, τις θέσεις αυτές της προσωρινής στάσης, όπως τα καφέ, οι κινηματογράφοι, οι παραλίες. Θα μπορούσαμε επίσης να προσδιορίσουμε, μέσω ενός τέτοιου δικτύου σχέσεων, τις κλειστές ή σχεδόν κλειστές θέσεις ανάπαυσης, όπως είναι το σπίτι, το δωμάτιο, το κρεβάτι, κ.λπ. Αυτό όμως που με ενδιαφέρει μεταξύ όλων των άλλων θέσεων είναι ορισμένες θέσεις οι οποίες διαθέτουν την παράδοξη ιδιότητα να συνδέονται με όλες τις άλλες θέσεις, αλλά με τέτοιον τρόπο ώστε να αναιρούν, να εξουδετερώνουν ή να αντιστρέφουν το σύνολο των σχέσεων τις οποίες τυγχάνει να καθορίζουν, να καθρεφτίζουν ή να αντανακλούν. Κατά κάποιον τρόπο, οι χώροι αυτοί, που συνδέονται με όλους τους άλλους, οι οποίοι ωστόσο αναιρούν όλες τις άλλες θέσεις, διαιρούνται σε δύο μεγάλες κατηγορίες.

not superimposable on one another. Of course one might attempt to describe these different sites by looking for the set of relations by which a given site can be defined. For example, describing the set of relations that define the sites of transportation, streets, trains (a train is an extraordinary bundle of relations because it is something through which one goes, it is also something by means of which one can go from one point to another, and then it is also something that goes by). One could describe, via the cluster of relations that allows them to be defined, the sites of temporary relaxation -cafes, cinemas, beaches. Likewise one could describe, via its network of relations, the closed or semi-closed sites of rest - the house, the bedroom, the bed, el cetera. But among all these sites, I am interested in certain ones that have the curious property of being in relation with all the other sites, but in such a way as to suspect, neutralize, or invent the set of relations that they happen to designate, mirror, or reflect. These spaces, as it were, which are linked with all the others, which however contradict all the other sites, are of two main types.

HETEROTOPIAS

First there are the utopias. Utopias are sites with no real place. They are sites that have a general relation of direct or inverted analogy with the real space of Society. They present society itself in a perfected form, or else society turned upside down, but in any case these utopias are fundamentally unreal spaces.

There are also, probably in every culture, in every civilization, real places - places that do exist and that are formed in the very founding of society - which are something like counter-sites, a kind of effectively enacted utopia in which the real sites, all the other real sites that can be found within the culture, are simultaneously represented, contested, and inverted. Places of this kind are outside of all places, even though it may be possible to indicate their location in reality. Because these places are absolutely different from all the sites that they reflect and speak about, I shall call them, by way of contrast to utopias, heterotopias. I believe that between utopias and these quite other sites, these heterotopias, there might be a sort of mixed, joint experience, which would

ΕΤΕΡΟΤΟΠΙΕΣ

Καταρχήν υπάρχουν ουτοπίες. Οι ουτοπίες, αποτελούν θέσεις χωρίς πραγματικό τόπο. Είναι οι θέσεις που διατηρούν με τον πραγματικό χώρο της κοινωνίας μια γενική σχέση άμεσης ή αντίστροφης αναλογίας. Αποτελούν έκφραση της ίδιας της κοινωνίας σε τελειοποιημένη μορφή, ή της ανάποδης πλευράς της κοινωνίας, αλλά σε κάθε περίπτωση, οι ουτοπίες αυτές αποτελούν ουσιαστικά μη πραγματικούς χώρους.

Υπάρχουν εξίσου, και αυτό ίσως συμβαίνει σε κάθε κουλτούρα, σε κάθε πολιτισμό, πραγματικοί τόποι, τόποι λειτουργικοί, τόποι που έχουν σχεδιαστεί εντός του θεσμού ακόμη και της ίδιας της κοινωνίας, και οι οποίοι αποτελούν κάποιο είδος αντι-θέσεων, είδος ουτοπιών που έχουν γίνει πράξη, εντός των οποίων οι πραγματικές θέσεις, όλες οι υπόλοιπες πραγματικές θέσεις που μπορεί κανείς να βρει στο εσωτερικό μιας κουλτούρας αντιπροσωπεύονται ταυτόχρονα, αμφισβητούνται και ανατρέπονται. Υπάρχουν είδη τόπων που βρίσκονται έξω από όλους τους τόπους, ακόμη και αν είναι εύκολο να προσδιοριστεί η τοποθεσία τους. Επειδή οι τόποι αυτοί είναι τελείως διαφορετικοί από όλες τις άλλες θέσεις τις οποίες αντανakλούν και στις οποίες αναφέρονται, θα τους αποκαλώ, σε αντίθεση με τις ουτοπίες, ετεροτοπίες. Πιστεύω ότι μεταξύ των ουτοπιών και των υπολοίπων εντελώς διαφορετικών θέσεων, αυτών των ετεροτοπιών, υπάρχει προφανώς ένα είδος μεικτής, ενδιάμεσης εμπειρίας, ένα είδος καθρέφτη. Άλλωστε ο καθρέφτης αποτελεί μία ουτοπία, αφού είναι ένας τόπος χωρίς τόπο. Στον καθρέφτη βλέπω τον εαυτό μου εκεί όπου δεν βρίσκομαι, σε έναν χώρο μη πραγματικό που ανοίγεται με εικονικό τρόπο κάτω από την επιφάνεια. Βρίσκομαι εκεί, σε μέρος όπου δεν βρίσκομαι, ένα είδος σκιάς που μου δίνει τη δυνατότητα να βλέπω τον εαυτό μου, που μου επιτρέπει να βλέπω τον εαυτό μου εκεί απ' όπου απουσιάζω –αυτή είναι η ουτοπία του καθρέφτη. Αλλά είναι εξίσου μια ετεροτοπία, στο βαθμό όπου ο καθρέφτης υπάρχει στην πραγματικότητα και παρουσιάζει μια αντανάκλαση της θέσης στην οποία βρίσκομαι. Χάρη στον καθρέφτη ανακαλύπτω την απουσία μου από το μέρος όπου βρίσκομαι καθώς βλέπω εκεί τον εαυτό μου. Ξεκινώντας από αυτό το βλέμμα, το οποίο με κάποιον τρόπο στρέφεται προς εμένα, από το βάθος αυτού του εικονικού χώρου στην άλλη πλευρά

be the mirror. The mirror is, after all, a utopia, since it is a placeless place. In the mirror, I see myself there where I am not, in an unreal, virtual space that opens up behind the surface; I am over there, there where I am not, a sort of shadow that gives my own visibility to myself, that enables me to see myself there where I am absent: such is the utopia of the mirror. But it is also a heterotopia in so far as the mirror does exist in reality, where it exerts a sort of counteraction on the position that I occupy. From the standpoint of the mirror I discover my absence from the place where I am since I see myself over there. Starting from this gaze that is, as it were, directed toward me, from the ground of this virtual space that is on the other side of the glass, I come back toward myself; I begin again to direct my eyes toward myself and to reconstitute myself there where I am. The mirror functions as a heterotopia in this respect: it makes this place that I occupy at the moment when I look at myself in the glass at once absolutely real, connected with all the space that surrounds it, and absolutely unreal, since in order to be perceived it has to pass through this virtual point which is over there.

As for the heterotopias as such, how can they be described? What meaning do they have? We might imagine a sort of systematic description - I do not say a science because the term is too galvanized now -that would, in a given society, take as its object the study, analysis, description, and 're-reading' (as some like to say nowadays) of these different spaces, of these other places. As a sort of simultaneously mythic and real contestation of the space in which we live, this description could be called heterotopology.

ITS FIRST PRINCIPLE is that there is probably not a single culture in the world that fails to constitute heterotopias. That is a constant of every human group. But the heterotopias obviously take quite varied forms, and perhaps no one absolutely universal form of heterotopia would be found. We can however class them in two main categories.

In the so-called primitive societies, there is a certain form of heterotopia that I would call crisis heterotopias, i.e., there are privileged or sacred or forbidden places,

του γυαλιού, επιστρέφω στον εαυτό μου και ξαναρχίζω να στρέφω το βλέμμα μου σε μένα και να τοποθετώ τον εαυτό μου στο σημείο όπου βρίσκομαι. Ο καθρέφτης λειτουργεί σαν μια ετεροτοπία υπό την έννοια ότι καθιστά το μέρος όπου βρίσκομαι τη στιγμή που κοιτάζομαι στο τζάμι ταυτόχρονα απολύτως πραγματικό, συνδεδεμένο με όλο το χώρο που το περιβάλλει, και απολύτως μη πραγματικό, καθώς προκειμένου να γίνει αντιληπτό (το μέρος) είναι υποχρεωμένο να περάσει μέσα από αυτό το εικονικό σημείο που βρίσκεται εκεί.

Όσον αφορά τις καθεαυτού ετεροτοπίες, πώς μπορούν να περιγραφούν; Ποιο είναι το νόημά τους; Θα μπορούσε κανείς να υποθέσει ότι αποτελούν ένα είδος συστηματικής περιγραφής, δεν χρησιμοποιώ τον όρο επιστήμη επειδή πρόκειται για μία λέξη με υπερβολική συχνότητα χρήσης στις μέρες μας, μια περιγραφή η οποία, σε μια δεδομένη κοινωνία, θα μπορούσε να έχει ως αντικείμενό της τη μελέτη, την ανάλυση, την περιγραφή, την «ανάγνωση», όπως προτιμούν ορισμένοι να την αποκαλούν στην εποχή μας, αυτών των διαφορετικών χώρων, των άλλων τόπων. Ένας χώρος μυθικής και ταυτόχρονα πραγματικής διεκδίκησης του χώρου στον οποίο ζούμε. Η περιγραφή αυτή θα μπορούσε να ονομαστεί ετεροτοπολογία.

Η **ΠΡΩΤΗ ΑΡΧΗ** είναι ότι πιθανόν δεν υπάρχει καμία κουλτούρα στον κόσμο η οποία να μην δημιουργεί ετεροτοπίες. Αυτό αποτελεί σταθερά κάθε ανθρώπινης ομάδας. Οι ετεροτοπίες όμως λαμβάνουν φυσικά μορφές εντελώς διαφοροποιημένες, και ίσως κανείς δεν μπορεί να βρει μία μοναδική μορφή ετεροτοπίας η οποία θα είναι απολύτως παγκόσμια. Ωστόσο, μπορούμε να τις κατηγοριοποιήσουμε σε δύο μεγάλες ομάδες.

Στις λεγόμενες «πρωτόγονες» κοινωνίες, υπάρχει μία συγκεκριμένη μορφή ετεροτοπιών τις οποίες εγώ ονομάζω ετεροτοπίες κρίσης, δηλαδή υπάρχουν τόποι προνομίου, ή ιερού, ή απαγορευμένοι, φυλαγμένοι για άτομα που βρίσκονται, αναφορικά με την κοινωνία και το ανθρώπινο περιβάλλον στο οποίο ζουν, σε κατάσταση κρίσης: έφηβοι, γυναίκες τη διάρκεια της έμμηνου ρύσης, σε κατάσταση εγκυμοσύνης, ηλικιωμένοι, κ.λπ.

Στην κοινωνία μας, αυτές οι ετεροτοπίες κρίσης εξαφανίζονται διαρκώς, παρόλο που κάποιες εξακολουθούν να επιβιώνουν. Για παράδειγμα, το γυμνάσιο, υπό τη μορφή

reserved for individuals who are, in relation to society and to the human environment in which they live, in a state of crisis: adolescents, menstruating women, pregnant women, the elderly, etc. In our society, these crisis heterotopias are persistently disappearing, though a few remnants can still be found. For example, the boarding school, in its nineteenth-century form, or military service for young men, have certainly played such a role, as the first manifestations of sexual virility were in fact supposed to take place "elsewhere" than at home. For girls, there was, until the middle of the twentieth century, a tradition called the "honeymoon trip" which was an ancestral theme. The young woman's deflowering could take place "nowhere" and, at the moment of its occurrence the train or honeymoon hotel was indeed the place of this nowhere, this heterotopia without geographical markers.

But these heterotopias of crisis are disappearing today and are being replaced, I believe, by what we might call heterotopias of deviation: those in which individuals whose behavior is deviant in relation to the required mean or norm are placed. Cases of this are rest homes and psychiatric hospitals, and of course prisons, and one should perhaps add retirement homes that are, as it were, on the borderline between the heterotopia of crisis and the heterotopia of deviation since, after all, old age is a crisis, but is also a deviation since in our society where leisure is the rule, idleness is a sort of deviation.

The second principle of this description of heterotopias is that a society, as its history unfolds, can make an existing heterotopia function in a very different fashion; for each heterotopia has a precise and determined function within a society and the same heterotopia can, according to the synchrony of the culture in which it occurs, have one function or another.

As an example I shall take the strange heterotopia of the cemetery. The cemetery is certainly a place unlike ordinary cultural spaces. It is a space that is however connected with all the sites of the city, state or society or village, etc., since each individual, each family has relatives in the cemetery. In western culture the cemetery has practically always existed. But it has undergone important changes. Until the end of the eighteenth

που είχε τον 19ο αιώνα, ή η στρατιωτική θητεία για τους άνδρες διαδραμάτισαν αναμφισβήτητα έναν τέτοιο ρόλο, οι πρώτες εκδηλώσεις της ανδρικής σεξουαλικότητας έπρεπε στην πραγματικότητα να πραγματοποιηθούν οπουδήποτε «αλλού», εκτός από την οικογένεια. Για τα κορίτσια, μέχρι τα μέσα του 20ού αιώνα, υπήρχε μία παράδοση που λεγόταν «ταξίδι του μέλιτος», η οποία αποτελούσε προγονικό ζήτημα. Το ξεπαρθένωμα της νεαρής κοπέλας δεν μπορούσε να συμβεί «πουθενά» και, τη στιγμή που συνέβαινε, το τράινο, το ταξίδι του μέλιτος, αποτελούσε πράγματι τον τόπο αυτού του πουθενά, αυτήν την ετεροτοπία χωρίς γεωγραφικά σημεία αναφοράς.

Αυτές οι ετεροτοπίες κρίσης όμως εξαφανίζονται στις μέρες μας και αντικαθίστανται, κατά τη γνώμη μου, από ετεροτοπίες απόκλισης, όπως θα μπορούσαμε να τις ονομάσουμε: αυτές στις οποίες τοποθετούνται άτομα με συμπεριφορά αποκλίνουσα σε σχέση με το μέσο όρο ή κανόνα. Τέτοιες περιπτώσεις αποτελούν τα αναρρωτήρια, οι ψυχιατρικές κλινικές και φυσικά οι φυλακές, και ίσως θα έπρεπε να προσθέσουμε χωρίς ενδοιασμό και τους οίκους ευγηρίας, που βρίσκονται κατά κάποιον τρόπο στη διαχωριστική γραμμή μεταξύ της ετεροτοπίας κρίσης και της ετεροτοπίας απόκλισης, αφού τελικά τα γηρατειά αποτελούν μια κρίση, αλλά και μια απόκλιση σε μια κοινωνία όπου οι δραστηριότητες αναψυχής είναι ο κανόνας και η αδράνεια αποτελεί μια μορφή απόκλισης.

Η ΔΕΥΤΕΡΗ ΑΡΧΗ αυτής της περιγραφής των ετεροτοπιών, είναι ότι μια κοινωνία, κατά την ιστορική εξέλιξη της, μπορεί να κάνει μια ήδη υπάρχουσα ετεροτοπία, η οποία δεν εξαφανίστηκε ποτέ, να λειτουργήσει κατά τρόπο τελείως διαφορετικό. Πράγματι, κάθε ετεροτοπία διαθέτει μια σαφή και καθορισμένη λειτουργία σε μια κοινωνία, και η ίδια ετεροτοπία μπορεί, ανάλογα με την συγχρονικότητα της κουλτούρας στην οποία βρίσκεται να έχει μια διαφορετική λειτουργία.

Παίρνω για παράδειγμα την παράξενη ετεροτοπία του νεκροταφείου. Το νεκροταφείο είναι σίγουρα ένας τόπος διαφορετικός από τους συνήθεις πολιτισμικούς χώρους. Πρόκειται για έναν χώρο ο οποίος συνδέεται κατά βάση με όλους τους χώρους μιας πόλης ή μιας κοινωνίας ή ενός χωριού, καθώς κάθε άτομο, κάθε οικογένεια έχει συγγενείς

century, the cemetery was placed at the heart of the city, next to the church. In it there was a hierarchy of possible tombs. There was the charnel house in which bodies lost the last traces of individuality, there were a few individual tombs and then there were the tombs inside the church. These latter tombs were themselves of two types, either simply tombstones with an inscription, or mausoleums with statues. This cemetery housed inside the sacred space of the church has taken on a quite different cast in modern civilizations, and curiously, it is in a time when civilization has become 'atheistic,' as one says very crudely, that western culture has established what is termed the cult of the dead.

Basically it was quite natural that, in a time of real belief in the resurrection of bodies and the immortality of the soul, overriding importance was not accorded to the body's remains. On the contrary, from the moment when people are no longer sure that they have a soul or that the body will regain life, it is perhaps necessary to give much more attention to the dead body, which is ultimately the only trace of our existence in the world and in language. In any case, it is from the beginning of the nineteenth century that everyone has a right to her or his own little box for her or his own little personal decay, but on the other hand, it is only from that start of the nineteenth century that cemeteries began to be located at the outside border of cities. In correlation with the individualization of death and the bourgeois appropriation of the cemetery, there arises an obsession with death as an illness. The dead, it is supposed, bring illnesses to the living, and it is the presence and proximity of the dead right beside the houses, next to the church, almost in the middle of the street, it is this proximity that propagates death itself. This major theme of illness spread by the contagion in the cemeteries persisted until the end of the eighteenth century, until, during the nineteenth century, the shift of cemeteries toward the suburbs was initiated. The cemeteries then came to constitute, no longer the sacred and immortal heart of the city, but the other city, where each family possesses its dark resting place.

στο νεκροταφείο. Στη δυτική κουλτούρα, το νεκροταφείο πρακτικά υπήρχε πάντα. Έχει υποστεί όμως σημαντικές μεταβολές. Μέχρι τα τέλη του 18ου αιώνα, το νεκροταφείο βρισκόταν στο κέντρο της πόλης, δίπλα στην εκκλησία προσφέροντας διάφορες δυνατότητες ταφής. Υπήρχε ο ομαδικός τάφος μέσα στον οποίο τα πτώματα έχαναν και το τελευταίο ίχνος ατομικότητας. Υπήρχαν ορισμένοι ατομικοί τάφοι, υπήρχαν και τάφοι στο εσωτερικό της εκκλησίας. Οι τελευταίοι χωρίζονταν σε δύο κατηγορίες, είτε απλές ταφόπλακες με μια επιγραφή, ή μαυσωλεία με αγάλματα. Το νεκροταφείο που στεγαζόταν στον ιερό χώρο της εκκλησίας έχει λάβει μια τελείως διαφορετική μορφή στους μοντέρνους πολιτισμούς και κατά παράξενο τρόπο, η δυτική κουλτούρα εγκαινίασε αυτό που αποκαλούμε λατρεία των νεκρών σε μία εποχή όπου ο πολιτισμός έχει γίνει, όπως λέμε πολύ γενικά, «άθεος».

Κατά βάση, ήταν απόλυτα φυσικό σε μια εποχή αληθινής πίστης στην ανάσταση των νεκρών και στην αθανασία της ψυχής να μην αποδίδεται η δέουσα σημασία στις σορούς των νεκρών. Αντιθέτως, από τη στιγμή που οι άνθρωποι δεν είναι πλέον απολύτως σίγουροι ότι έχουν ψυχή, ή ότι το σώμα τους θα αναστηθεί, πρέπει ίσως να δίνουν μεγαλύτερη προσοχή στην σορό του νεκρού, που αποτελεί εν τέλει το μοναδικό ίχνος της ύπαρξής μας ανάμεσα στον κόσμο και τις λέξεις.

Σε κάθε περίπτωση, μόλις από τις αρχές του 19ου αιώνα έχει ο καθένας μας το δικαίωμα στο μικρό κουτί του για την μικρή προσωπική του αποσύνθεση. Από την άλλη πλευρά όμως, μόλις από τις αρχές του 19ου αιώνα τα νεκροταφεία άρχισαν να τοποθετούνται στα εξωτερικά όρια των πόλεων. Σε συνάρτηση με αυτήν την εξατομίκευση του θανάτου και την μικροαστική ιδιοποίηση του νεκροταφείου γεννήθηκε η εμμονή του θανάτου ως «ασθένεια». Οι νεκροί θεωρούνται ότι φέρνουν αρρώστιες στους ζωντανούς, και η παρουσία και η εγγύτητα των νεκρών πολύ κοντά στα σπίτια, πολύ κοντά στην εκκλησία, σχεδόν στη μέση του δρόμου, είναι αυτή που διασπείρει τον ίδιο τον θάνατο. Το μεγάλο αυτό ζήτημα της ασθένειας που μεταδίδεται από τα νεκροταφεία παρέμεινε έως το τέλος του 18ου αιώνα και μόνο κατά τη διάρκεια του 19ου αιώνα ξεκίνησαν οι μετακινήσεις των νεκροταφείων προς τα προάστια. Τα νεκροταφεία δεν αποτελούσαν πλέον τον ιερό και αθάνατο άνεμο της

THIRD PRINCIPLE. The heterotopia is capable of juxtaposing in a single real place several spaces, several sites that are in themselves incompatible. Thus it is that the theater brings onto the rectangle of the stage, one after the other, a whole series of places that are foreign to one another; thus it is that the cinema is a very odd rectangular room, at the end of which, on a two-dimensional screen, one sees the projection of a three-dimensional space, but perhaps the oldest example of these heterotopias that take the form of contradictory sites is the garden. We must not forget that in the Orient the garden, an astonishing creation that is now a thousand years old, had very deep and seemingly superimposed meanings. The traditional garden of the Persians was a sacred space that was supposed to bring together inside its rectangle four parts representing the four parts of the world, with a space still more sacred than the others that were like an umbilicus, the navel of the world at its center (the basin and water fountain were there); and all the vegetation of the garden was supposed to come together in this space, in this sort of microcosm. As for carpets, they were originally reproductions of gardens (the garden is a rug onto which the whole world comes to enact its symbolic perfection, and the rug is a sort of garden that can move across space). The garden is the smallest parcel of the world and then it is the totality of the world. The garden has been a sort of happy, universalizing heterotopia since the beginnings of antiquity (our modern zoological gardens spring from that source).

FOURTH PRINCIPLE. Heterotopias are most often linked to slices in time - which is to say that they open onto what might be termed, for the sake of symmetry, heterochronies. The heterotopia begins to function at full capacity when men arrive at a sort of absolute break with their traditional time. This situation shows us that the cemetery is indeed a highly heterotopic place since, for the individual, the cemetery begins with this strange heterochrony, the loss of life, and with this quasi-eternity in which her permanent lot is dissolution and disappearance.

From a general standpoint, in a society like ours heterotopias and heterochronies are structured and

πόλης, αλλά την «άλλη πόλη», όπου κάθε οικογένεια κατέχει τη δική της σκοτεινή κατοικία.

ΤΡΙΤΗ ΑΡΧΗ. Η ετεροτοπία έχει τη δυνατότητα να αντιπαραθέσει σε έναν πραγματικό τόπο πολλούς χώρους, πολλές θέσεις οι οποίες από μόνες τους είναι ασυμβατές. Με αυτόν τον τρόπο το θέατρο κάνει να διαδέχονται ο ένας τον άλλον στο ορθογώνιο της σκηνής μία σειρά από τόπους ξένους μεταξύ τους. Με αυτόν τον τρόπο ο κινηματογράφος αποτελεί μια πολύ παράξενη ορθογώνια αίθουσα, στο βάθος της οποίας, σε μια οθόνη δύο διαστάσεων, βλέπουμε να προβάλλεται ένας χώρος τριών διαστάσεων. Ίσως όμως το πιο παλιό παράδειγμα αυτών των ετεροτοπιών, υπό μορφή αντιφατικών τοποθεσιών, είναι ο κήπος. Δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι ο κήπος, θαυμάσια δημιουργία ηλικίας σήμερα χιλιάδων ετών, είχε στην ανατολή βαθύτερες και υπερκείμενες μεταξύ τους σημασίες. Ο παραδοσιακός περσικός κήπος αποτελούσε έναν ιερό χώρο ο οποίος έπρεπε να συνενώνει στο κέντρο του ορθογωνίου του τέσσερα σημεία που αντιπροσώπευαν τα τέσσερα σημεία του ορίζοντα, με έναν χώρο ακόμη πιο ιερό από τους άλλους, που ήταν σαν ομφαλός, ο ομφαλός του κόσμου και το κέντρο του (όπου βρισκόταν η λεκάνη και το σιντριβάνι). Όλη η βλάστηση του κήπου έπρεπε να κατανέμεται σε αυτόν τον χώρο, σε αυτόν τον μικρόκοσμο. Όσον αφορά τα χαλιά, αρχικά ήταν αναπαραστάσεις κήπων. Ο κήπος είναι ένα χαλί όπου ολόκληρος ο κόσμος πετυχαίνει την συμβολική του τελειότητα, και το χαλί είναι ένα είδος κινητού κήπου μέσα στο χώρο. Ο κήπος είναι το πιο μικρό κομμάτι του κόσμου και επιπλέον είναι ολόκληρος ο κόσμος. Από τα βάθη της αρχαιότητας ο κήπος είναι ένα είδος ευτυχούς και καθολικής ετεροτοπίας (εξ ου και οι ζωολογικοί κήποι μας).

ΤΕΤΑΡΤΗ ΑΡΧΗ. Οι ετεροτοπίες συνδέονται πολύ συχνά με τμήματα του χρόνου, δηλαδή ανοίγονται σε αυτό που θα μπορούσαμε να ονομάσουμε κατά πλήρη αντιστοιχία, ετεροχρονισμούς. Η ετεροτοπία ξεκινάει να λειτουργεί πλήρως όταν οι άνθρωποι βρίσκονται σε ένα είδος απόλυτης ρήξης με τον παραδοσιακό τους χρόνο. Από αυτό μπορούμε να συμπεράνουμε ότι το νεκροταφείο αποτελεί πράγματι έναν τόπο σαφώς ετεροτοπικό, καθώς

distributed in a relatively complex fashion. First of all, there are heterotopias of indefinitely accumulating time, for example museums and libraries, Museums and libraries have become heterotopias in which time never stops building up and topping its own summit, whereas in the seventeenth century, even at the end of the century, museums and libraries were the expression of an individual choice. By contrast, the idea of accumulating everything, of establishing a sort of general archive, the will to enclose in one place all times, all epochs, all forms, all tastes, the idea of constituting a place of all times that is itself outside of time and inaccessible to its ravages, the project of organizing in this way a sort of perpetual and indefinite accumulation of time in an immobile place, this whole idea belongs to our modernity. The museum and the library are heterotopias that are proper to western culture of the nineteenth century.

Opposite these heterotopias that are linked to the accumulation of time, there are those linked, on the contrary, to time in its most flowing, transitory, precarious aspect, to time in the mode of the festival. These heterotopias are not oriented toward the eternal, they are rather absolutely temporal [chroniques]. Such, for example, are the fairgrounds, these 'marvelous empty sites on the outskirts of cities that teem once or twice a year with stands, displays, heteroclitc objects, wrestlers, snakewomen, fortune-tellers, and so forth. Quite recently, a new kind of temporal heterotopia has been invented: vacation villages, such as those Polynesian villages that offer a compact three weeks of primitive and eternal nudity to the inhabitants of the cities. You see, moreover, that through the two forms of heterotopias that come together here, the heterotopia of the festival and that of the eternity of accumulating time, the huts of Djerba are in a sense relatives of libraries and museums. for the rediscovery of Polynesian life abolishes time; yet the experience is just as much the., rediscovery of time, it is as if the entire history of humanity reaching back to its origin were accessible in a sort of immediate knowledge,

FIFTH PRINCIPLE. Heterotopias always presuppose a system of opening and closing that both isolates them and makes them penetrable. In general, the heterotopic

για το άτομο το νεκροταφείο ξεκινάει με αυτήν την παράξενη ετεροχρονία, την απώλεια της ζωής, και με αυτήν την οιονεί αιωνιότητα όπου δεν σταματάει να αποσυντίθεται και να ξεθωριάζει.

Κατά έναν γενικό τρόπο, σε μια κοινωνία όπως η δική μας, η ετεροτοπία και η ετεροχρονία οργανώνονται και διευθετούνται με έναν σχετικά περίπλοκο τρόπο. Υπάρχουν κατ' αρχήν οι ετεροτοπίες του χρόνου που συσσωρεύονται στο άπειρο, όπως για παράδειγμα τα μουσεία και οι βιβλιοθήκες. Τα μουσεία και οι βιβλιοθήκες αποτελούν ετεροτοπίες στις οποίες ο χρόνος δεν σταματά να συσσωρεύεται και να σκαρφαλώνει στο ζενίθ του, ενώ τον 17ο αιώνα, ακόμη και στα τέλη, του τα μουσεία και οι βιβλιοθήκες αποτελούσαν έκφραση ατομικής επιλογής. Αντιθέτως, η ιδέα της συσσώρευσης των πάντων, η ιδέα του σχηματισμού ενός είδους γενικού αρχείου, η θέληση να κλειστεί σε έναν τόπο όλος ο χρόνος, όλες οι εποχές, οι φόρμες και οι προτιμήσεις, η ιδέα της δημιουργίας ενός τόπου που θα συγκεντρώνει όλους τους χρόνους και που θα είναι ο ίδιος εκτός χρόνου και στο απυρόβλητο του χρόνου, το σχέδιο της οργάνωσης κατ' αυτόν τον τρόπο της ατέρμονης και αόριστης συσσώρευσης του χρόνου σε έναν ακίνητο τόπο, ε λοιπόν όλα αυτά ανήκουν στη δική μας σύγχρονη εποχή. Τα μουσεία και οι βιβλιοθήκες αποτελούν ετεροτοπίες που αρμόζουν στη δυτική κουλτούρα του 19ου αιώνα.

Απέναντι σε αυτές τις ετεροτοπίες που συνδέονται με τη συσσώρευση του χρόνου, υπάρχουν ετεροτοπίες που συνδέονται αντίθετα με τον χρόνο στην πιο άσκοπη, πιο εφήμερη, πιο αβέβαιη εκδοχή του, υπό τη μορφή της γιορτής. Πρόκειται για ετεροτοπίες όχι πια αιώνιες, αλλά απολύτως χρονικές. Τέτοιου είδους ετεροτοπίες είναι τα πανηγύρια, αυτές οι θαυμάσιες άδειες τοποθεσίες στις άκρες των πόλεων, που γεμίζουν μία ή δύο φορές το χρόνο, με παραπήγματα, εκθέσεις εμπορευμάτων, ετερόκλητα αντικείμενα, παλαιστές, γυναίκες - φίδια, χαρτορίχτρες. Αρκετά πρόσφατα, ανακαλύφθηκε μια καινούρια χρονική ετεροτοπία, πρόκειται για τα χωριά των διακοπών. Αυτά τα χωριά της Πολυνησίας προσφέρουν τρεις εβδομάδες πρωτόγονης και διαρκούς γύμνιας για τους κατοίκους των πόλεων. Επιπλέον, βλέπουμε ότι από τις δύο μορφές της ετεροτοπίας, ενώνονται εδώ η γιορτή και η αιωνιότητα του χρόνου που συσσωρεύεται, τα ψάθινα καπέλα της

site is not freely accessible like a public place. Either the entry is compulsory, as in the case of entering a barracks or a prison, or else the individual has to submit to rites and purifications. To get in one must have a certain permission and make certain gestures. Moreover, there are even heterotopias that are entirely consecrated to these activities of purification - purification that is partly religious and partly hygienic, such as the hammin of the Moslems, or else purification that appears to be purely hygienic, as in Scandinavian saunas.

There are others, on the contrary, that seem to be pure and simple openings, but that generally hide curious exclusions. Everyone can enter into these heterotopic sites, but in fact that is only an illusion - we think we enter where we are, by the very fact that we enter, excluded. I am thinking for example, of the famous bedrooms that existed on the great farms of Brazil and elsewhere in South America. The entry door did not lead into the central room where the family lived, and every individual or traveler who came by had the right to open this door, to enter into the bedroom and to sleep there for a night. Now these bedrooms were such that the individual who went into them never had access to the family's quarter the visitor was absolutely the guest in transit, was not really the invited guest. This type of heterotopia, which has practically disappeared from our civilizations, could perhaps be found in the famous American motel rooms where a man goes with his car and his mistress and where illicit sex is both absolutely sheltered and absolutely hidden, kept isolated without however being allowed out in the open.

SIXTH PRINCIPLE. The last trait of heterotopias is that they have a function in relation to all the space that remains. This function unfolds between two extreme poles. Either their role is to create a space of illusion that exposes every real space, all the sites inside of which human life is partitioned, as still more illusory (perhaps that is the role that was played by those famous brothels of which we are now deprived). Or else, on the contrary, their role is to create a space that is other, another real space, as perfect, as meticulous, as well arranged as ours is messy, ill constructed, and jumbled. This latter type would be the

Djerba συγγενεύουν με τις βιβλιοθήκες και τα μουσεία, γιατί, η ανακάλυψη της ζωής της Πολυνησίας, καταργεί το χρόνο, αλλά είναι εξίσου ο χρόνος που ανακαλύπτεται εκ νέου, είναι ολόκληρη η ιστορία της ανθρωπότητας που επιστρέφει στην αφετηρία της σαν να επρόκειτο για ένα είδος μεγάλης γνώσης που αποκαλύπτεται ξαφνικά.

ΠΕΜΠΤΗ ΑΡΧΗ. Οι ετεροτοπίες προϋποθέτουν πάντοτε την ύπαρξη ενός συστήματος ανοίγματος και κλεισίματος το οποίο τις απομονώνει και συγχρόνως τις καθιστά προσπελάσιμες. Γενικώς, ένας ετεροτοπικός τόπος δεν είναι τόσο ελεύθερα προσβάσιμος. Ή εξαναγκάζομαστε να βρεθούμε εκεί, όπως στην περίπτωση ενός στρατώνα, μιας φυλακής, ή πρέπει να συμμετέχουμε σε ιεροτελεστίες και εξαγνισμούς. Δεν μπορούμε να εισέλθουμε εάν δεν διαθέτουμε μια ειδική άδεια και αφού επιτελέσουμε συγκεκριμένες κινήσεις. Υπάρχουν άλλωστε ετεροτοπίες που είναι αποκλειστικά αφιερωμένες στις δραστηριότητες κάθαρσης, κάθαρση που είναι εν μέρει θρησκευτική και εν μέρει ζήτημα υγιεινής, όπως στα χαμάμ των μουσουλμάνων, ή ακόμη κάθαρση για καθαρά λόγους υγιεινής, όπως στις σκανδιναβικές σάουνες.

Αντίθετα, υπάρχουν και άλλες ετεροτοπίες που φαίνονται σαν αγνά και απλά ανοίγματα, αλλά γενικώς κρύβουν παράξενους αποκλεισμούς. Όλοι μπορούν να εισέλθουν σε αυτές τις ετεροτοπικές τοποθεσίες, αλλά για να πούμε την αλήθεια δεν είναι παρά μόνο μια ψευδαίσθηση: πιστεύεις ότι μπαίνεις και από το γεγονός και μόνο ότι μπαίνεις, αποκλείεσαι. Σκέφτομαι για παράδειγμα αυτά τα φημισμένα δωμάτια που υπήρχαν στα μεγάλα αγροκτήματα της Βραζιλίας και γενικότερα της Νότιας Αμερικής. Η πόρτα εισόδου δεν οδηγούσε στον κεντρικό χώρο όπου ζούσε η οικογένεια και κάθε άτομο που περνούσε, κάθε ταξιδιώτης είχε το δικαίωμα να σπρώξει αυτήν την πόρτα, να μπει στο δωμάτιο και έπειτα να κοιμηθεί εκεί για μία νύχτα. Και όμως αυτά τα δωμάτια ήταν τέτοια που το άτομο που περνούσε εκεί τη νύχτα δεν είχε ποτέ πρόσβαση ούτε καν στην αυλή της οικογένειας. Ήταν ένας περαστικός φιλοξενούμενος, δεν ήταν πραγματικά προσκεκλημένος. Αυτό το είδος της ετεροτοπίας, που έχει πρακτικά εξαφανιστεί από τον πολιτισμό μας, θα μπορούσαμε να το βρούμε στα φημισμένα δωμάτια των αμερικάνικων μοτέλ όπου

heterotopia, not of illusion, but of compensation, and I wonder if certain colonies have not functioned somewhat in this manner. In certain cases, they have played, on the level of the general organization of terrestrial space, the role of heterotopias. I am thinking, for example, of the first wave of colonization in the seventeenth century, of the Puritan societies that the English had founded in America and that were absolutely perfect other places. I am also thinking of those extraordinary Jesuit colonies that were founded in South America: marvelous, absolutely regulated colonies in which human perfection was effectively achieved. The Jesuits of Paraguay established colonies in which existence was regulated at every turn. The village was laid out according to a rigorous plan around a rectangular place at the foot of which was the church; on one side, there was the school; on the other, the cemetery-, and then, in front of the church, an avenue set out that another crossed at right angles; each family had its little cabin along these two axes and thus the sign of Christ was exactly reproduced. Christianity marked the space and geography of the American world with its fundamental sign.

The daily life of individuals was regulated, not by the whistle, but by the bell. Everyone was awakened at the same time, everyone began work at the same time; meals were at noon and five o'clock-, then came bedtime, and at midnight came what was called the marital wake-up, that is, at the chime of the churchbell, each person carried out her/his duty.

Brothels and colonies are two extreme types of heterotopia, and if we think, after all, that the boat is a floating piece of space, a place without a place, that exists by itself, that is closed in on itself and at the same time is given over to the infinity of the sea and that, from port to port, from tack to tack, from brothel to brothel, it goes as far as the colonies in search of the most precious treasures they conceal in their gardens, you will understand why the boat has not only been for our civilization, from the sixteenth century until the present, the great instrument of economic development (I have not been speaking of that today), but has been simultaneously the greatest reserve of the imagination. The ship is the heterotopia par excellence. In civilizations without boats, dreams

πηγαίνει κανείς με το αυτοκίνητο και την ερωμένη του και όπου η παράνομη σεξουαλικότητα βρίσκεται συγχρόνως απολύτως προστατευμένη και καλυμμένη, απομονωμένη, χωρίς ωστόσο να αφήνεται ελεύθερη.

dry up, espionage takes the place of adventure, and the police take the place of pirates.

This text, entitled "Des Espaces ven Autres," and published by the French journal *Architecture /Mouvement/ Continuité* in October, 1984. Translated from the French by Jay Miskowic.

ΕΚΤΗ ΑΡΧΗ. Το τελευταίο χαρακτηριστικό των ετεροτοπιών είναι ότι διαθέτουν μία λειτουργία σε σχέση με τον υπόλοιπο χώρο. Η λειτουργία αυτή ξετυλίγεται μεταξύ δύο αντίθετων πόλων. Είτε έχουν ως ρόλο να δημιουργήσουν έναν χώρο ψευδαισθήσεων ο οποίος καταγγέλλει σαν ακόμη πιο απατηλό κάθε πραγματικό χώρο, όλες τις τοποθεσίες στο εσωτερικό των οποίων η ανθρώπινη ζωή είναι οριοθετημένη. Ίσως αυτός να είναι ο ρόλος που διαδραμάτισαν για πολύ καιρό οι περίφημοι οίκοι ανοχής, τους οποίους τώρα στερούμαστε. Είτε, αντιθέτως, δημιουργώντας έναν άλλο χώρο, έναν πραγματικό χώρο, τόσο τέλειο, τόσο σχολαστικό, τόσο καλά συγκροτημένο που ο δικός μας να φαίνεται αποδιοργανωμένος, άσχημα διευθετημένος και πρόχειρος. Αυτή δεν θα ήταν η ετεροτοπία της ψευδαίσθησης αλλά της αντιστάθμισης. Αναρωτιέμαι λοιπόν, εάν δεν είναι αυτός πάνω κάτω ο τρόπος με τον οποίο λειτουργούσαν ορισμένες αποικίες.

Σε ορισμένες περιπτώσεις οι αποικίες διαδραμάτισαν τον ρόλο της ετεροτοπίας σε επίπεδο γενικής οργάνωσης του επίγειου χώρου. Εννοώ για παράδειγμα το πρώτο κύμα αποικισμού τον 17ο αιώνα, αυτών των πουριτανικών κοινωνιών που ίδρυσαν οι Άγγλοι στην Αμερική και οι οποίες αποτελούσαν άλλους τόπους απολύτως τέλειους

Σκέφτομαι ακόμη αυτές τις ασυνήθιστες αποικίες Ιησουιτών οι οποίες ιδρύθηκαν στη Νότιο Αμερική: θαυμάσιες αποικίες, πλήρως οργανωμένες, μέσα στις οποίες επιτυγχανόταν πράγματι η ανθρώπινη τελειότητα. Οι Ιησουίτες της Παραγουάης δημιούργησαν αποικίες στις οποίες η ύπαρξη ρυθμιζόταν από κανόνες σε κάθε έκφανσή της. Το χωριό ήταν καταμεμημένο σύμφωνα με μια αυστηρή διάταξη γύρω από μια ορθογώνια πλατεία στο κέντρο της οποίας υπήρχε μια εκκλησία. Στην μία πλευρά υπήρχε το σχολείο, στην άλλη το νεκροταφείο, και τέλος μπροστά από την εκκλησία ξεκινούσε μια λεωφόρος που διασταυρωνόταν με μία άλλη σχηματίζοντας ορθή γωνία. Κάθε οικογένεια είχε τη δική της καλύβα κατά μήκος αυτών των δύο αξόνων, και κατ' αυτόν τον τρόπο αναπαράγονταν

πιστά το σημείο του σταυρού. Ο χριστιανισμός άφηνε το θεμελιώδες σημάδι του τόσο στον χώρο όσο και στη γεωγραφία του αμερικανικού κόσμου.

Η καθημερινή ζωή των ανθρώπων δεν ρυθμιζόταν με τη σφυρίχτρα αλλά με την καμπάνα. Η έγερση ήταν προγραμματισμένη για όλους την ίδια ώρα, η δουλειά ξεκινούσε την ίδια ώρα για όλους. Τα γεύματα ήταν το μεσημέρι και στις πέντε η ώρα. Έπειτα, υπήρχε ώρα ύπνου και τα μεσάνυχτα υπήρχε το λεγόμενο συζυγικό ξύπνημα, δηλαδή όταν χτυπούσε η καμπάνα του μοναστηριού, καθένας εκπλήρωνε το καθήκον του.

Οι οίκοι ανοχής και οι αποικίες αποτελούν δύο ακραίες μορφές ετεροτοπίας, και αν συλλογιστούμε ότι, εν τέλει, το πλοίο δεν είναι παρά ένα κομμάτι που επιπλέει στο χώρο, ένας τόπος χωρίς τόπο, που ζει για τον εαυτό του, που κλείνεται στον εαυτό του και αφήνεται ταυτόχρονα στην απεραντοσύνη της θάλασσας, από λιμάνι σε λιμάνι, από βάρδια σε βάρδια, από οίκο ανοχής σε οίκο ανοχής και φτάνει ως τις αποικίες για να αναζητήσει ό,τι πιο πολύτιμο κρύβουν μες στους κήπους τους, καταλαβαίνουμε γιατί το πλοίο αποτελεί για τον πολιτισμό μας, ήδη από τον 16ο αιώνα μέχρι και σήμερα όχι μόνο το σπουδαιότερο μέσο οικονομικής ανάπτυξης (δεν είναι άλλωστε αυτό το θέμα που με απασχολεί εδώ), αλλά και τη σημαντικότερη πηγή φαντασίας. Το πλοίο είναι η κατεξοχήν ετεροτοπία. Στους πολιτισμούς που δεν υπάρχουν πλοία τα όνειρα στερεύουν, η κατασκοπεία αντικαθιστά την περιπέτεια και η αστυνομία τους πειρατές.

Το κείμενο αυτό του Μισέλ Φουκώ γράφτηκε στην Τυνησία το 1967 (διάλεξη στη λέσχη αρχιτεκτονικών μελετών, 14 Μαρτίου 1967) και δημοσιεύθηκε στο περιοδικό *Architecture/Mouvement/Continuité*, τεύχος 5, Οκτώβριος 1984, σ. 46-49.